

Justyna Krupa

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

SAMOIDENTYFIKACJA ORAZ KULTUROWA I POLITYCZNA TOŻSAMOŚĆ SERBÓW VUKOVARSKICH PO 1995 ROKU

Justyna Krupa. Self-Identification and the Cultural and Political Identity of Vukovar Serbs since 1995. The Vukovar-Srijem County was one of the most important conflict areas during the Croatian Homeland War in the years 1991- 1995. The city of Vukovar was besieged and – as a consequence - mostly destroyed by shelling. The war time changed the ethnic structure in the county, nevertheless, about one third of the population of the Vukovar region is ethnically Serbian.

The analysis is focused on the changes in the identity of the Serbs in the region of Vukovar after the war. If one agrees with the assumption that Serbs as a nation were threatened by an identity crisis after the Yugoslav wars of the 90s, the Vukovar's Serbs were even more vulnerable to it. They lost their former state – the Socialist Federal Republic of Yugoslavia – and became a minority in the newly born state – the Republic of Croatia.

Serbs in Vukovar had to deal with the problem of the collective guilt ascribed to them by the Croat majority. At the same time, part of the Serbs from Vukovar region also perceived themselves as victims of the war time.

According to the local Croatian researchers, at present in Vukovar, most of the – especially young – people have strong ethnic and religious identities. For the Serbs in the region, the language and the Cyrillic script has special importance for their ethnic, cultural and political identity. The special role of the Cyrillic script in this context became clearly visible when a local conflict about the bilingual signs in public places broke out.

An important role in the process of shaping the identity of Vukovar Serbs is played by local organizations and institutions representing the view of the Serb minority in the region.

Key words: Serbs in Vukovar, Vukovar-Srijem County, Vukovar, identity and self-identification, the Serbs in Croatia.

Vukovar to miasto położone w Republice Chorwacji, w regionie Wschodniej Sławonii i Zachodniego Srijemu, przy granicy z Republiką Serbii. Jest stolicą żupanii vukovarsko-srijemskiej, na której to terenie znaczną część mieszkańców stanowi ludność serbska.

Po II wojnie światowej liczba mieszkańców serbskiego pochodzenia we Wschodniej Sławonii i Zachodnim Srijemie wzrosła, co było związane z migracją Serbów z innych części Chorwacji oraz z Bośni i Hercegowiny. W pewnej mierze zastąpili oni na tych terenach przesiedloną ludność pochodzenia niemieckiego [10, s.16]. Według danych ze spisu powszechnego z 1991 r., gminę Vukovar zamieszkiwało 84 189 osób, z czego 43,8% (czyli 36 910 mieszkańców) stanowili etniczni Chorwaci, 37,4% – Serbowie (31 445), a 7,3% deklarowało się jako Jugosłowianie (6124). W samym mieście Vukovar mieszkało 44 639 osób, w tym 21 065 osób deklarujących się jako Chorwaci, 14 425 Serbów i 4355 określających się jako Jugosłowianie [10, s.17]. Co istotne, Vukovar otoczony jest mniejszymi miejscowościami i wsiami, takimi jak Trpinja, Bobota, Pačetin, Bršadin, Borovo czy Negoslavci, w których również znaczny odsetek mieszkańców stanowili Serbowie [10, s. 18]. Na wstępie należy wyjaśnić, jak rozumiem termin „Serbowie vukovarscy”. Otóż zawarte w artykule określenie nie dotyczy jedynie mieszkańców samego miasta Vukovar, analizuję sytuację Serbów z obszaru całej żupanii vukovarsko-srijemskiej. Trudno bowiem badać położenie Serbów w mieście Vukovar w oderwaniu od sąsiadujących z miastem miejscowości. Omawiając niektóre zagadnienia, odwołuję się też do sytuacji panującej w całym regionie Wschodniej Sławonii i Zachodniego Srijemu.

Niniejsza analiza jest próbą rozstrzygnięcia, czy tożsamość Serbów z regionu Vukovaru – zarówno kulturowa, jak i społeczna oraz polityczna – różni się istotnie od tożsamości Serbów żyjących w innych częściach Republiki Chorwacji. Jeśli tak jest, oznaczałoby to, że tożsamość

i samoidentyfikacja vukovarskich Serbów jest w pewnym stopniu szczególna. Badałam przede wszystkim, w jakich obszarach przejawiają się te różnice.

Po drugie, przedmiotem analizy było również ustalenie, co odróżnia współczesnych Serbów z żupanii vukovarsko-srijemskiej od społeczności Serbów zamieszkujących te tereny przed wybuchem wojny z lat 1991–1995, uwzględniając problematykę tożsamości i samoidentyfikacji.

W tym celu podjęłam próbę odpowiedzi na pytanie, jakiego rodzaju wpływ na rozwój tożsamości vukovarskich Serbów po 1995 r. miała wojna z lat 1991–1995. Ponadto starałam się ustalić, przed jakimi wyzwaniami, w kontekście samoidentyfikacji, stoją obecnie Serbowie z tego regionu. Trudno też analizować tę problematykę bez poświęcenia uwagi kwestii stosunków między Chorwatami i Serbami mieszkającymi na tym obszarze.

Bazę źródłową niniejszego tekstu stanowią m.in. dokumenty i dane statystyczne dotyczące serbskiej ludności zamieszkującej Wschodnią Sławonię i Zachodni Srijem, zwłaszcza żupanję vukovarsko-srijemską. Są to w szczególności dane Państwowego Urzędu Statystycznego Republiki Chorwacji, akty prawne dotyczące mniejszości narodowych w Chorwacji oraz dokumenty dotyczące procesu tzw. pokojowej reintegracji obszaru chorwackiego Podunawia po zakończeniu działań wojennych w 1995 r. Uwzględniłam również wyniki analiz zawartych w opracowaniach chorwackich badaczy tej tematyki, w tym w pracach Dragutina Babicia i Filipa Škiljana, a także w publikacjach Dinki Čorkalo Biruški i Deana Ajdukovicia, którzy koncentrują się na problematyce podziałów społecznych na obszarze żupanii vukovarsko-srijemskiej. Nie można oczywiście nie uwzględnić stanu badań polskich specjalistów zajmujących się tematyką mniejszości narodowych w Chorwacji, głównie publikacji Mirelli Korzeniewskiej-Wiszniewskiej. W pewnym zakresie wykorzystałam również informacje zebrane na miejscu, w żupanii vukovarsko-srijemskiej, w szczególności w Vukovarze i miejscowości Borovo. Korzystałam również z prac badaczy zajmujących się socjologicznym i politologicznym ujęciem problematyki tożsamości, zwłaszcza z publikacji Ireny Borowik oraz Tadeusza Palecznego.

Tożsamość jest pojęciem o złożonym znaczeniu, a badacze tej problematyki przyjmują różne perspektywy dla swoich analiz. Chciałabym oprzeć się na ujęciu tożsamości w perspektywie socjologicznej, uwzględniającej społeczne warunki tworzenia się i zmiany tożsamości [14, s.14]. Charles H. Cooley, na którego powołuje się w polskiej literaturze przedmiotu Irena Borowik, pisał w kontekście tożsamości o pojęciu jaźni odzwierciedlonej, stanowiącej „swoiste lustro, w które społeczeństwo wyposaża jednostkę” [14, s. 19], w wyniku czego uczy się ona widzieć i oceniać siebie przez pryzmat postrzegania przez innych. Im bardziej społeczność, w której jednostka funkcjonuje, jest zróżnicowana pod względem kulturowym czy etnicznym, tym bardziej skomplikowane mogą być te relacje, a to „odbicie w lustrze” – niejednorodne.

Ponadto Irena Borowik zwraca uwagę, że „z socjologicznej perspektywy [...] tożsamość zawsze jest nabywana w określonym typie społeczeństwa i kultury, zawiera w sobie wzory obecne w tymże społeczeństwie i kulturze” [14, s.21]. W przypadku Serbów mieszkających w Chorwacji należy mieć na uwadze, że wojna z lat 1991–1995 odcisnęła swoje piętno na społeczeństwie tego kraju, w pewnym sensie je zmieniła i fakt ten musiał mieć wpływ na tworzenie się tożsamości poszczególnych jednostek i całych zbiorowości.

W mojej publikacji oprę się na dość powszechnym ujęciu tożsamości jako procesu, czegoś, co może podlegać zmianom i dookreślaniam [14, s.21]. Magdalena Zdrodowska definiuje tożsamość właśnie jako „nieustannie negocjowaną sferę wyobrażeń o sobie i innych” [20, s. 146]. Z kolei tożsamość zbiorową definiować można za Zbigniewem Bokszańskim jako „poczucie wspólnoty i odrębności budowane na przekonaniu o kulturowej odmienności” [20, s. 146] od innej grupy, np. etnicznej czy narodowej. Tożsamość zbiorowa wiąże się również z

wyidealizowanymi wyobrażeniami o własnej zbiorowości oraz uproszczonymi wyobrażeniami dotyczącymi innych [16, s.11-12].

Należy mieć również na uwadze twierdzenie Anselma Straussa, który uważał, że dla badania tożsamości istotna jest „analiza procesów społecznych, z których tożsamość się wyłania” [14, s. 21]. Dlatego w mojej publikacji poświęcę dużo uwagi procesom społecznym i politycznym, jakie zachodziły w regionie Wschodniej Sławonii i Zachodniego Srijemu, a zwłaszcza w żupanii vukovarsko-srijemskiej od początku lat dziewięćdziesiątych.

1991 r. miasto Vukovar przez wiele tygodni było oblegane przez Jugosłowiańską Armię Ludową, w wyniku czego jego tkanka miejska, obejmująca strategiczne obiekty, a także dużą część budynków mieszkalnych, została w znacznej mierze zniszczona. W regionie Vukovaru dochodziło do zbrodni na cywilach, zarówno chorwackiej, jak i serbskiej narodowości. Żupanія vukovarsko-srijemska w porównaniu z terenami innych żupanii była obszarem, na którym podczas wojny z lat 1991–1995 życie straciła największa liczba osób chorwackiej narodowości [12, s. 63]. Część ludności trafiła też do obozów jenieckich. W wyniku okupacji tych terenów przez siły Jugosłowiańskiej Armii Ludowej znaczna część ich chorwackich mieszkańców musiała opuścić swoje miejsca zamieszkania, do czasu zakończenia działań wojennych. Po ich ustaniu rozpoczął się proces tzw. pokojowej reintegracji tych terenów.

Trzeba przy tym podkreślić fakt istotny z perspektywy dalszych losów serbskiej społeczności na tych terenach. Mianowicie, Wschodnia Sławonia była terenem, który dłużej znajdował się pod nadzorem misji pokojowej ONZ niż inne zamieszkałe przez Serbów obszary terytorium dzisiejszej Chorwacji, które zostały przywrócone kontroli chorwackiej w 1995 r. na drodze operacji „Błysk” i „Burza” [17, s. 77]. Pod naciskiem wspólnoty międzynarodowej 12 listopada 1995 r. doszło w tym przypadku do podpisania tzw. Porozumienia Erdutskiego o stopniowej i pokojowej reintegracji obszaru Wschodniej Sławonii, Baranii i Zachodniego Srijemu [17, s. 78]. To pozwoliło m.in. uniknąć masowego exodusu serbskiej ludności z tego obszaru i poniekąd sprawiło, że dziś wspólnota serbska na tym obszarze jest bardziej prężna niż w innych regionach Chorwacji.

Dubravka Ugrešić, chorwacka pisarka i krytyk kultury, opisywała okres rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii w tych słowach: „Wojna, rozpad jednych państw i powstanie innych, destrukcja jednych tożsamości i konstruowanie nowych, zmiany języków, obalanie jednych systemów wartości i systemów ideologicznych i tworzenie nowych” [11, s. 218]. Mając świadomość wszystkich tych uwarunkowań owego burzliwego okresu, trzeba uznać, że po rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii Serbowie w Chorwacji musieli zmierzyć się z wyzwaniem, jakim była konieczność rekonstrukcji swojej tożsamości w zupełnie nowych okolicznościach społecznych i politycznych. Przede wszystkim stali się obywatelami zupełnie nowego państwa – Republiki Chorwacji.

Część Serbów mieszkających obecnie na terytorium Chorwacji traktuje ten kraj jako dzieło, które współtworzyli oni sami i ich przodkowie. To jedna z przyczyn, dla których po rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii wielu Serbom było trudno pogodzić się z ich nowym statusem – mniejszości narodowej w nowo powstałym państwie, Republice Chorwacji. Trudno im autoidentyfikować się jako mniejszość narodowa.

Dodatkowo, sytuacja Serbów w regionie Vukovaru była niełatwa jeszcze z jednego względu. Po wojnie musieli radzić sobie z kwestią przypisywanej im przez część chorwackiej społeczności zbiorowej winy, jednocześnie samemu również postrzegając siebie jako ofiary wojennej zawieruchy. To skutkowało swego rodzaju podwójną traumą, mieszaniną poczucia winy i poczucia krzywdy, resentymetu.

Na uwagę zasługuje w tym kontekście stwierdzenie Vuka Draškovicia, który w okresie, gdy rozpoczynała się wojna, czyli w 1991 r., był liderem opozycyjnym w Serbii i przywódcą

Serbskiego Ruchu Odnowy. Poruszony dramatem, jaki rozgrywał się w regionie Vukowaru, ocenił on, że „to już nie jest i nigdy nie będzie Vukovar” [21, s. 90]. Odniósł się tym samym do tego, jak bardzo zmieni się tożsamość tego miejsca w wyniku wojennej tragedii. Drašković też postrzegał Serbów dwojako – jako sprawców zbrodni i jako jej ofiary. Dlatego dodał, że Vukovar „to jest Hiroszima, zarówno chorwackiego, jak i serbskiego szaleństwa” [21, s. 90].

Obecnie w mieście Vukovar, według spisu powszechnego z 2011 r., mieszkańców jest 683, z czego osób deklarujących narodowość chorwacką – 15 881, a osób określających się jako Serbowie – 9654 [3]. Warto też uściślić, że liczba mieszkańców całej żupanii vukovarsko-srijemskiej według ostatniego spisu wynosiła 179 531 osób, z czego 27 824 deklarowało się jako Serbowie [3]. Potwierdza to, że serbska ludność wciąż stanowi istotny odsetek ogółu ludności na tym obszarze.

Chorwacki socjolog i badacz chorwacko-serbskich stosunków etnicznych Dragutin Babić zwraca uwagę, że – mimo działań podejmowanych w ramach procesu pokojowej reintegracji – w regionie Wschodniej Sławonii i zachodniego Srijemu Chorwaci i Serbowie tworzą społeczność bardziej podzieloną niż w innych regionach kraju [9, s. 205] (trzeba jednak mieć na uwadze, że w innych częściach kraju Serbowie są też bardziej rozproszeni). Paradoksalnie, fakt, że Serbowie mieli na tym obszarze większą możliwość tworzenia własnych centrów społecznej aktywności, jak serbskie kluby piłkarskie, stowarzyszenia, czy nawet kawiarnie lub puby, do których zagląda głównie serbska część danej społeczności, niekoniecznie sprzyjał integracji między chorwacką a serbską ludnością.

Podział lokalnej społeczności na omawianym obszarze jest niewątpliwie konsekwencją wydarzeń ostatniej wojny. Przed rokiem 1991 Serbowie i Chorwaci w regionie tworzyli społeczność dużo bardziej zintegrowaną niż obecnie. Do lat dziewięćdziesiątych we Wschodniej Sławonii i Zachodnim Srijemiu zawierano np. relatywnie dużą liczbę mieszanych małżeństw [9, s. 229].

Badania prowadzone przez Babicia wskazują, że również poziom wzajemnych uprzedzeń wzrósł po wojnie, a podział, związany z identyfikacją na linii „my a oni”, pogłębił się. Zwiększył się poziom stygmatyzacji za pomocą charakterystycznych obraźliwych określeń, nawiązujących do czasów historycznych, jak „czetnicy” i „ustaszę” [9, s. 233].

Według Babicia można wyróżnić pewne charakterystyczne elementy tożsamości narodowej lub etnicznej danej grupy, takie jak: wspólne historyczne terytorium, wspólne mity i mitologia, kolektywna pamięć, wspólna kultura masowa, czy też wspólne prawa i obowiązki [9, s. 37].

Z kolei inny chorwacki badacz – Filip Škiljan, odnosząc się do klasyfikacji autorstwa Milorada Pupovaca [18], rozróżnia dwa typy elementów tożsamości Serbów w Chorwacji – tradycyjne i nowoczesne. Jako te tradycyjne autor wymienia przede wszystkim – za Pupovcem – prawosławną religię i wyznanie oraz formę zapisu, jaką jest cyrylica. Z kolei elementy nowoczesne to przede wszystkim literatura i piśmiennictwo, obywatelskie, społeczne i polityczne wartości oraz przywiązanie do idei antyfaszystowskich [18]. W dalszej części artykułu będą starała się odnieść do większości z tych elementów.

Jeśli chodzi o znaczenie prawosławia jako elementu tożsamości dla Serbów w Chorwacji, to obecnie jest to element nawet istotniejszy niż przed 1991 r. Po części wiąże się to z faktem laicyzacji i ateizacji społeczeństwa w czasach Jugosławii.

Trzeba podkreślić, że prawo do pielęgnowania języka i wiary jest jednym z podstawowych, jakie formalnie mają zagwarantowane wszystkie mniejszości w Republice Chorwacji. Art. 7 Ustawy o prawach mniejszości narodowych (Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina) mówi, że Republika Chorwacji powinna zapewnić zaimplementowanie specjalnych praw i wolności mniejszości narodowych, zwłaszcza w odniesieniu do uzewnętrzniania swojej wiary i tworzenia wspólnot religijnych [2].

W Republice Chorwacji, według spisu powszechnego z 2011 r., liczba obywateli deklarujących się jako prawosławni wynosiła 190 143 osoby. Stanowili oni 4,44% ogółu mieszkańców. Co jednak warto podkreślić, spośród wszystkich żupanii Chorwacji tą, w której znajduje się największy procent ludności prawosławnej, jest właśnie żupanija vukovarsko-srijemska. Osób deklarujących się jako prawosławne w 2011 r. było tam 27 870, co stanowiło 15,5% ogółu mieszkańców tej żupanii [3]. W regionie Vukovaru przedstawiciele cerkwi prawosławnej biorą aktywny udział w życiu lokalnej serbskiej społeczności.

Nie ulega wątpliwości, że drugi z tych tradycyjnych elementów tożsamości, czyli język, jest w regionie Vukovaru elementem istotnym nie tylko w kontekście tożsamości kulturowej. Ma również swój wymiar polityczny. Język jako element tożsamości do pewnego stopnia stał się w Chorwacji po 1995 r. narzędziem wykorzystywanym w politycznych celach. Należy przypomnieć, że język serbsko-chorwacki był postrzegany jako język tzw. byłej Jugosławii, stąd przybrało na sile zjawisko określane jako „językowy separatyzm”. Było ono związane z faktem, że w tworzących się po rozpadzie SFRJ państwach narodowych jako oficjalne ogłaszano kolejno języki chorwacki, bośniacki i macedoński [15, s. 112]. Co więcej, w latach dziewięćdziesiątych w Republice Chorwacji starano się, by język chorwacki „oczyszczyć”, czyli pozbawić m.in. serbizmów, na tyle, na ile było to w ogóle możliwe [11, s. 525].

W takich okolicznościach budowano u wielu osób poczucie, że „prawowici” Chorwaci w założeniu powinni posługiwać się językiem chorwackim z alfabetem łacińskim jako formą zapisu. Cyrylicę zaczęto – znacznie częściej niż przed wojną z lat 1991–1995 – postrzegać jako element tożsamości serbskiej. Mimo że część Serbów mieszkających w Republice Serbii na co dzień cyrylicą się nie posługuje, podobnie jak duża część Serbów zamieszkujących Republikę Chorwacji.

Stąd kwestia znaczenia języka oraz formy zapisu – cyrylicą bądź alfabetem łacińskim – dla samoidentyfikacji Serbów i Chorwatów w omawianym regionie wiąże się ze zjawiskiem nazywanym przez *Ljubice Dorđević* „identyfikacją negatywną”. Badaczka ta wskazuje, że grupy etniczne czy narodowe na Bałkanach, w tym właśnie we Wschodniej Sławonii, często wykazują tendencję do tego, by budować swoją tożsamość nie tyle w oparciu o pytanie „kim jesteśmy”, ile raczej „kim nie jesteśmy”. Podkreśla, że „nowe językowe tożsamości zostały zbudowane na bazie różnic w stosunku do «tego drugiego»” [15, s. 110].

W ostatnich latach w żupanii vukovarsko-srijemskiej, a zwłaszcza w samym mieście Vukovar, język i forma zapisu jako element budowania tożsamości nabrały dodatkowej wagi. Głośnym echem w całym kraju odbił się tzw. „konflikt o cyrylicę”, jak w skrócie nazywano to zjawisko.

Zgodnie z art. 12 chorwackiej konstytucji oficjalnym językiem w tym kraju jest chorwacki z formą zapisu opartą na alfabecie łacińskim. Konstytucja dopuszcza wprowadzenie do oficjalnego użytku równoległe „innego języka oraz zapisu cyrylicą, tudzież inną formę zapisu” [1], ale pod pewnymi warunkami. Ważnym dokumentem w kontekście rozważań nad problemem praw mniejszości w Chorwacji, w tym prawa mniejszości do posługiwania się własnym językiem w mowie i piśmie, zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej, jest też wspomniana wcześniej Ustawa o prawach mniejszości narodowych (Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina). Dokument ten zawiera regulacje dotyczące używania przez osoby należące do mniejszości narodowych własnego języka i formy zapisu, istotne zwłaszcza dla mieszkańców wspomnianej żupanii.

Art. 10 tego dokumentu mówi, że mniejszości narodowe powinny mieć prawo do swobodnego posługiwania się swoim językiem i formą zapisu w prywatnej i publicznej sferze, co łączy się również z prawem do umieszczania inskrypcji, oznaczeń i innych informacji w języku danej mniejszości i odpowiedniej dla niej formy zapisu, oczywiście bez naruszania innych przepisów prawa [2].

Z kolei art. 12, § 1 dotyczy równych praw mniejszości narodowej i praw dominującej grupy narodowej w odniesieniu do oficjalnego posługiwania się językiem i formą zapisu typową dla danej mniejszości, pod jednym wszakże istotnym warunkiem – że na obszarze danej jednostki administracji terytorialnej liczba osób deklarujących przynależność do danej mniejszości narodowej przekracza jedną trzecią ogółu mieszkańców [2].

Jak już wcześniej zostało powiedziane, według spisu powszechnego z 2011 r. ponad 34% populacji Vukowaru zadeklarowała się jako Serbowie. A to oznacza, że wymienione prawem warunki, niezbędne do tego, by język serbski (oraz zapis cyrylicą) mógł być jednym z dwóch oficjalnie używanych na obszarze Vukowaru, formalnie były spełnione. W praktyce ma to znaczenie dla mieszkańców całej żupanii vukovarsko-srijemskiej, dla których miasto Vukovar jest siedzibą najważniejszych urzędów i instytucji.

4 listopada 2013 r. Rada Miasta Vukovar przyjęła uchwałę o zmianie miejskiego statutu. Polegała ona na zmianie art. 2 statutu i dodaniu do niego dwóch nowych paragrafów. Była w nich mowa o tym, że terytorium Vukowaru jest miejscem wymagającym szczególnego szacunku i czci, ze względu na dramatyczne wydarzenia z czasów wojny z lat 1991–1995 na tym obszarze. W związku z tym we wspomnianych regulacjach zaznaczono, że oficjalnym językiem i oficjalną formą zapisu na terenie Vukowaru jest język chorwacki i alfabet łaciński. Z kolei art. 22 uchwały wprowadzał zmianę w art. 61, § 3 miejskiego statutu, wyłączając terytorium Vukowaru spod obowiązywania postanowień wcześniejszego art. 12 Ustawy o prawach mniejszości narodowych. Co istotne, przed wprowadzonymi zmianami miejski statut zakładał, że serbska mniejszość narodowa na terenie Vukowaru ma prawo do swobodnego używania języka serbskiego i zapisu cyrylicą w życiu publicznym i do oficjalnej komunikacji w sferze publicznej [4].

Vukovarze rozpoczęły się masowe protesty przeciwko umieszczeniu dwujęzycznych tablic na budynkach użyteczności publicznej, inicjowane m.in. przez środowisko weteranów ostatniej wojny. Tablice te bywały wręcz niszczone. „Ugrupowanie na rzecz Obrony Chorwackiego Vukowaru” rozpoczęło kampanię mającą na celu zorganizowanie ogólnokrajowego referendum w tej sprawie. Postulowano, by omawiane tu prawa przysługiwały mniejszości dopiero wtedy, gdy będzie ona stanowiła przynajmniej połowę populacji danego regionu [15, s. 116].

Rząd chorwacki zwrócił się do Sądu Konstytucyjnego z wnioskiem o rozpatrzenie zgodności z konstytucją art. 22 wspomnianej uchwały Rady Miasta Vukovar. W sierpniu 2014 r. chorwacki Sąd Konstytucyjny uznał stanowisko strony rządowej i orzekł niezgodność uchwały z konstytucją [4]. Za niezgodną z ustawą zasadniczą uznał również wspomnianą propozycję referendum [5].

Nie podejmując dogłębnej analizy perspektyw rozwiązania tego sporu – ze względu na ograniczone rozmiary niniejszego tekstu – należy podkreślić znaczenie tego społecznego konfliktu dla wzmocnienia podziałów istniejących w vukovarskiej społeczności. Wydarzenia te pokazały, do jakiego stopnia język serbski oraz cyrylica, będące elementami tożsamości vukovarskich Serbów, wciąż są identyfikowane przez część chorwackiej społeczności jako element wrogi, silnie związany z wydarzeniami z czasu wojny. Spór ten pokazał również, że sytuacja vukovarskich Serbów, chcących pielęgnować swoją tożsamość językową i kulturową, jest szczególnie w skali całego kraju, ze względu na barierę społecznego oporu, z którą muszą się mierzyć.

Jednym z najistotniejszych czynników, które kształtują tożsamość jednostki, jest edukacja. Przestrzeń szkolna odgrywa tu istotną rolę, zwłaszcza w przypadku szkół podstawowych. Co ważne, system edukacji i jego funkcjonowanie zmieniły się w omawianym regionie po zakończeniu ostatniej wojny.

wyniku ustaleń między chorwacką stroną rządową i stroną serbską, pod naciskiem wspólnoty międzynarodowej, uregulowano kwestie dotyczące edukacji serbskiej mniejszości narodowej w regionie po zakończeniu działań wojennych. Porozumienie to miało chronić prawo Serbów do edukacji we własnym języku. Jak podkreślają badacze Dinka Čorkalo Biruški i Dean Ajduković, w regionie Vukovaru oddzielny system szkolnictwa dla dzieci serbskich i chorwackich jest konsekwencją ostatniej wojny, wcześniej uczniowie uczęszczali na te same zajęcia, prowadzone w tym samym języku [13, s. 95].

Podział w ramach systemu szkolnictwa utrzymujący się jeszcze przez wiele lat po wojnie, sprzyjał ugruntowaniu podziałów społecznych w świadomości kolejnego pokolenia Serbów i Chorwatów. Do 2006 r. chorwackie i serbskie dzieci w vukovarskich szkołach do pewnego stopnia były odseparowane od siebie, w sensie dosłownym, ucząc się w innych budynkach i mając zajęcia o innych porach. Taka sytuacja sprzyjała temu, by młodzi obywatele miasta od wczesnych lat budowali swoją tożsamość wokół podziałów etnicznych. Dopiero dekadę temu ograniczono tę segregację, ale tylko częściowo [13, s. 95].

tej sytuacji szkoła jako miejsce kształtujące tożsamość społeczną nie wpływała wystarczająco skutecznie na ograniczanie funkcjonowania wzajemnych uprzedzeń i stereotypów w świadomości tamtejszych Serbów i Chorwatów.

Jeśli chodzi o aspekt społecznej tożsamości, jakim jest identyfikacja z obywatelskimi, społecznymi i politycznymi wartościami, w przypadku vukovarskich Serbów można mówić o relatywnie wysokim poziomie społecznego i politycznego zaangażowania, w porównaniu do ludności serbskiej w innych regionach Chorwacji.

Škiljan zwraca uwagę, że w wielu innych regionach Chorwacji serbskie instytucje o politycznym i pozapolitycznym charakterze nie są tak dobrze zorganizowane i prężne [18, s. 126]. W tym kontekście Wschodnia Sławonia i Zachodni Srijem wyróżniają się spośród innych regionów.

Nie jest więc przypadkiem, że najważniejsza partia polityczna serbskiej mniejszości – Niezależna Demokratyczna Serbska Partia (Samostalna demokratska srpska stranka) – osiąga największe sukcesy właśnie we Wschodniej Sławonii i tam działa najprężniej. Dla części Serbów w tym regionie partia ta, a co za tym idzie – oddawanie na nią głosu, stanowi wręcz element ich politycznej tożsamości.

innych częściach Chorwacji Serbowie rzadziej oddają głos na partię z założenia reprezentującą interesy mniejszości. Swoją postawę uzasadniają tym, że nie czują się mniejszością narodową w Chorwacji, dlatego wolą głosować na listy ogólnokrajowe, Socjaldemokratycznej Partii Chorwacji (Socijaldemokratska partija Hrvatske, SDP), czy nawet Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej (Hrvatska demokratska zajednica, HDZ) [18, s. 126].

Co istotne, SDSS reprezentuje nie tylko interesy Serbów w Chorwacji, ważne miejsce w dyskursie politycznym przez nią prowadzonym zajmują takie kwestie, jak multietniczność, regionalizm i antyfaszyzm [18, s. 126]. A trzeba mieć świadomość, że są one w znacznym stopniu powiązane ze sferą politycznej i społecznej tożsamości części chorwackich Serbów.

Ponadto w Vukovarze znajdują się siedziby organizacji reprezentujących interesy Serbów w Chorwacji, takich jak Wspólna Rada Gmin (Zajedničko vijeće općina) [17, s. 86], Rada Serbskiej Mniejszości Narodowej Żupanii vukovarsko-srijemskiej (Vijeće srpske nacionalne manjine Vukovarsko-srijemske županije) [6], Stowarzyszenie Serbska Wspólnota (Udruženje Srpska Zajednica), zaś w miejscowości Borovo – siedziba Serbskiego Narodowego Forum (Srpski Narodni Forum).

Wspólna Rada Gmin to instytucja, która koordynuje inicjatywy Serbów ze Wschodniej Sławonii, Baranii i Zachodniego Srijemu i odpowiada za rekomendowanie rozwiązań dla problemów serbskiej wspólnoty instytucjom rządowym [8]. W sensie formalnym powstała na bazie Porozumienia Erdutskiego. Spektrum jej działań jest bardzo szerokie. Wdrażała ona

program odbudowy obywatelskiego zaufania na obszarze Wschodniej Sławonii [17, s. 86]. Poza innymi przejawami aktywności Wspólna Rada Gmin dba o pielęgnowanie kultury i tradycji serbskich w regionie, współpracuje również z Serbskim Centrum Kulturalnym w Vukovarze, posiadającym m.in. własną bibliotekę, propagującą serbskie czytelnictwo.

Warto w tym kontekście wyróżnić także e Vukovarskie Serbskie Stowarzyszenie Śpiewacze „Javor” (Vukovarsko srpsko pevačko druš tvo „Javor”) które aktywnie działa w regionie od 1871. To świetny przykład pokazujący, jak długą tradycję ma tam serbska działalność kulturalna.

Na terenie żupanii vukovarsko-srijemskiej działają też filie i przedstawicielstwa ogólnokrajowych organizacji reprezentujących interesy serbskiej mniejszości, takich jak Serbska Rada Narodowa. Trzeba też podkreślić istotną rolę organizacji „Prosvjeta”, działającej na rzecz rozwoju kultury serbskiej, podtrzymywania tradycji i serbskiego folkloru oraz publikującej prace serbskich autorów w całej Chorwacji, w tym w omawianym tu regionie [18, s. 127].

Stosunkowo wysoka liczba serbskich organizacji i stowarzyszeń działających na terenie Wschodniej Sławonii i Zachodniego Sremu umożliwia Serbom z żupanii vukovarsko-srijemskiej partycypowanie w społecznym i politycznym życiu na poziomie lokalnym.

regionie aktywni są również przedstawiciele stowarzyszeń działających na rzecz praw rodzin osób poległych w trakcie wojny z lat 1991–1995 oraz rodzin osób zaginionych, w tym Stowarzyszenie Serbskich Rodzin Osób Zamordowanych, Poległych, Zaginionych i Porwanych „Przeciw Zapomnieniu” (Udruženje Srpskih Porodica Ubijenih, Poginulih, Nestalih Nasilno Odvedenih i Invalidnih Osoba „Protiv Zaborava”).

Niewątpliwie, czynnikiem ułatwiającym grupom etnicznym i mniejszościom narodowym pielęgnowanie ich tożsamości jest fakt dostępu do kanałów informacyjnych i mediów o szerszym zasięgu, takich jak radio, gazety czy telewizja. W tym kontekście obszar żupanii vukovarsko-srijemskiej także wyróżnia się na tle reszty kraju. Warto tu wymienić radiostacje Radio Dunav oraz Radio Borovo, które odgrywają ważną rolę w życiu serbskiej lokalnej społeczności [18, s. 127]. Radio Dunav ma główną siedzibę w Vukovarze, Radio Borovo – w Borovie. Obie stacje radiowe wywierają istotny wpływ na proces integracji lokalnej serbskiej wspólnoty. Dzięki aktywności Wspólnej Rady Gmin funkcjonuje również serbska telewizja i kolejne radio, wydawane jest też czasopismo „Izvor” [7].

Kolejne kluczowe elementy tworzące tożsamość zbiorową grup narodowych czy etnicznych to wspólne mity i mitologia oraz zbiorowa pamięć. Nie bez przyczyny art. 13 wspomnianej wcześniej Ustawy o prawach mniejszości narodowych mówi o tym, że za pomocą odpowiednich regulacji prawnych powinno się umożliwić mniejszościom narodowym w Chorwacji m.in. nadawanie nazw ulicom i innym istotnym obiektom w przestrzeni publicznej, tak by upamiętnić postaci czy wydarzenia ważne dla historii i kultury danej mniejszości [2]. Wspólne dziedzictwo kulturowe jest bazą, dzięki której dana grupa może budować swoją tożsamość zbiorową.

Tymczasem w latach dziewięćdziesiątych w Chorwacji nastąpił swoisty proces wyrugowywania z przestrzeni publicznej elementów serbskiego dziedzictwa kulturowego, a nawet szerzej – jugosłowiańskiego. Ante Lešaja w swojej publikacji *Knjigocid – uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih* opisuje proces masowego niszczenia lub pozbywania się z bibliotek książek, które były niezgodne z ideologią nowej władzy lub też po prostu zostały napisane przez Serbów. Działania te stanowiły część szerszego procesu – „duchowej odnowy chorwackiego narodu”, który zakładał odrzucenie balastu z poprzedniej epoki, czyli z okresu istnienia Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii [11, s. 70]. Serbowie do pewnego stopnia byli traktowani właśnie jako taki „balast”, przeszkadzający w owym procesie „duchowej

odnowy”. Niewątpliwie był to czynnik utrudniający im pielęgnowanie ich własnej kulturowej tożsamości.

Obecnie jednym z najważniejszych wyzwań, przed jakim stoją vukovarscy Serbowie, jest znalezienie dla siebie miejsca w dominującej w regionie narracji, która zakłada, że Vukovar jest miastem-symboliem, symbolem krzywd narodu chorwackiego. A także miastem-bohaterem – zgodnie z hasłem powtarzającym w całej Chorwacji: „Vukovar je grad heroj”. Właśnie taka narracja i związana z tym mitologia dominują obecnie w mieście, również w przestrzeni publicznej. Można nawet uznać, że Vukovar buduje obecnie swój wizerunek na bazie tego hasła, wykorzystując obficie wojenną symbolikę w przestrzeni publicznej.

Serbom trudno jest zaakceptować tę narrację, a tym bardziej się z nią identyfikować, gdyż takie ujęcie wydarzeń ostatniej wojny, w którym jest wyraźny podział na „bohaterskich chorwackich obrońców” i „serbskich agresorów”, uważają raczej za zniekształcone. Opcja ta nie uwzględnia w ogóle serbskich ofiar cywilnych. Obecnie trudno jest też Serbom identyfikować się z obrazem miasta, w którym doszło do swego rodzaju symbolicznego zawłaszczenia przestrzeni publicznej przez chorwacką większość, przy jednoczesnym wyparci z tej przestrzeni narracji historycznej drugiej grupy.

Symptomatyczne jest to, że nawet miejskie muzeum – Gradski Muzej Vukovar – oferuje swoim zwiedzającym jedynie mocno jednostronną, zawężoną narrację dotyczącą tragicznych wydarzeń z 1991 r. i pomija serbskie cywilne ofiary z tamtego okresu. Niemniej wart podkreślenia jest fakt, że w ramach prezentowanych w miejskim muzeum zbiorów znalazło się miejsce dla ekspozycji poświęconej lokalnej serbskiej wspólnotie, jej tradycjom i historii sprzed ostatniej wojny.

Podsumowując, trzeba podkreślić, że Serbom, którzy zostali w Vukovarze po 1995 r. nie było łatwo identyfikować się w pełni z odradzającym się po wojnie miastem i odbudowywać swoją tożsamość mieszkańca Vukovaru, tożsamość *vukovaraca*. Można zaryzykować twierdzenie, że to właśnie jest obecnie dla vukovarskich Serbów jednym z największych wyzwań w odniesieniu do samoidentyfikacji.

Dragutin Babić konkluduje, że rozwiązaniem tego typu problemów nie jest przyznawanie dominującej roli etnicznej tożsamości, ale raczej postawienie na „obywatelski typ porządku”, który będzie afirmował pluralizm tożsamości i integrowanie wszystkich grup etnicznych w ramach nowoczesnego państwa prawa [9, s. 244].

Warto na koniec odnieść się do typów relacji wspólnotowych, o którym pisał Tadeusz Paleczny. Zwraca on uwagę, że „organizacją życia społecznego kierują dwie podstawowe zasady – wspólnotowa, związana z pokrewieństwem [...] bądź sąsiedztwem, bliskością, bezpośredniością i naturalnością stosunków międzyludzkich, oraz zrzeszeniowa, kojarząca się z konwencją, umową społeczną, podległością normom, obowiązkiem” [19, s. 65]. Relacje wspólnotowe, na gruncie których tworzą się najwcześniejsze rodzaje tożsamości kulturowej, rozwijane są według tego ujęcia przez małe wspólnoty lokalne. W przypadku Serbów z żupanii vukovarsko-srijejskiej takie relacje wspólnotowe powstają więc właśnie w ramach lokalnej serbskiej wspólnoty, zamieszkującej np. daną wieś.

Z kolei najpełniejszą realizacją drugiego rodzaju porządku, zrzeszeniowego, w którym istotną rolę odgrywa m.in. podległość normom, jest instytucja państwa [19, s. 70]. Moim zdaniem problem Serbów z regionu Vukovaru polega obecnie na słabo rozwiniętej „tożsamości organizacyjnej”, na poziomie zrzeszeniowym – czyli na niewystarczającym poziomie ich związania i utożsamiania się z państwem chorwackim, którego są obywatelami.

Co istotne, wiele z opisanych w niniejszym tekście zjawisk potwierdza diagnozę, iż dla dużej części Serbów z żupanii vukovarsko-srijejskiej tożsamość narodowa stała się po 1995 r. ważniejszym elementem samoidentyfikacji niż przed wybuchem wojny. Wiąże się to z procesem opisywanym przez Babcia, który wskazuje, że na obszarze charakteryzującym się

obecnością konfliktów na tle narodowościowym, tożsamość narodowa może stać się dla mieszkańców tych terenów istotniejsza niż inne wymiary tożsamości [9, s. 243].

Można również zaryzykować twierdzenie, że wojna z lat 1991–1995 wpłynęła znacząco na to, iż wukowarscy Serbowie w mniejszym stopniu niż przed jej wybuchem identyfikują sami siebie jako integralną część całej lokalnej społeczności. Jednocześnie jednak omawiane w niniejszym tekście procesy wpłynęły na fakt, iż po 1995 r. w żupanii wukowarsko-srijemskiej Serbowie mieli możliwość umacniania swojej narodowej, politycznej i kulturalnej tożsamości w ramach serbskiej wspólnoty. Co więcej, warunki do pielęgnowania swojej tożsamości narodowej, politycznej i kulturalnej są dla Serbów w regionie Wschodniej Sławonii i Zachodniego Srijemu w wielu aspektach bardziej sprzyjające niż w innych regionach Chorwacji zamieszkałych przez mniejszość serbską.

Dokumenty

Internetowe archiwum aktów prawnych Republiki Chorwacji, tekst konstytucji Republiki Chorwacji (Ustav republike Hrvatske)

<http://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (dostęp: 29 IX 2016).

Internetowe archiwum aktów prawnych Republiki Chorwacji, Ustawa o prawach mniejszości narodowych (Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina),

<http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina> (dostęp: 5 X 2016).

Spis powszechny z roku 2011 (Popis 2011), Dane Państwowego Urzędu Statystycznego Republiki Chorwacji,

http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf (dostęp: 25 IX 2016).

Źródła publikowane w Internecie

Decyzja Sądu Konstytucyjnego Republiki Chorwacji z dnia 12 sierpnia 2014 r., nr U-II - 6110 / 2013,

<https://sljeme.usud.hr/usud/prakswen.nsf/Praksa/D6C144F85C2463C2C1257E7500453C6F?OpenDocument> (dostęp: 12 XI 2016).

Decyzja Sądu Konstytucyjnego Republiki Chorwacji z dnia 12 sierpnia 2014 r., nr U-VIIR - 4640 / 2014,

<https://sljeme.usud.hr/usud/prakswen.nsf/Praksa/D79E16416D87711AC1257E5F003E99B2?OpenDocument> (dostęp: 12 XI 2016).

Dane organizacji mniejszości narodowych, strona internetowa wukowarsko-srijemskiej żupanii, <http://www.vusz.hr/info/vijeca-i-predstavnici-nacionalnih-manjina> (dostęp: 28 XI 2016).

Numery czasopisma „Izvor”, strona internetowa Wspólnej Rady Gmin, <http://www.zvo.hr/index.php?meni=11&a=0> (dostęp: 24 IX 2016).

The Joint Council of Municipalities, Strona Serbskiej Rady Narodowej (Srpsko Narodno Vijeće) <http://snv.hr/eng/institutions/joint-council-of-municipalities> (dostęp: 26 IX 2016).

Monografie

Babić D., Etnonacionalizam i rat u Hrvatskoj, Zagreb 2010.

Holjevac Tuković A., Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja, Zagreb 2015.

Lešaja A., Knjigocid – uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih, Zagreb 2012, <http://snv.hr/file/attachment/file/knjigocid.pdf> (dostęp: 23 X 2016).

Nazor A., Velikosrpska agresija na Hrvatsku. Greater-Serbian Aggression on Croatia in the 90's, Zagreb 2011.

Artykuły naukowe

Ajduković D., *Čorkalo Biruški D.*, Separate schools – a divided community: The role of the school in post-war social reconstruction, „Review of Psychology” 2007, t. 14, nr 2, <http://mjesecc.ffzg.hr/revija.psi/vol%2014%20no%202%202007/Corkalo%20ajdukovic.pdf> (dostęp: 14 IX 2016).

Borowik I., Tożsamość i tożsamości. Obszary interdyscyplinarnych refleksji, w: Pejzaże tożsamości. Teoria i empiria w perspektywie interdyscyplinarnej, red. E. Litak, R. Furman, H. Bożek, Kraków 2011.

Dorđević L., Language and Nationalism: Two Cases of Ignoring Language Rights of a National Minority, w: Croatian-Serbian Relations; Minority Rights – Fight Against Discrimination, Novi Sad 2013, https://bib.irb.hr/datoteka/685001.Bara_Kulturna_bastina_Hrvata_u_Vojvodini_moguci_modeli_njezine_zastite_37_52.pdf (dostęp: 3 X 2016).

Galor Z., Tożsamość zbiorowa w procesach komunikacji międzykulturowej, w: Tożsamość w czasach zmian, „Z warsztatu badawczego katedry nauk społecznych”, red. B. Goryńska-Bittner, R. 4, Poznań 2002.

Korzeniewska-Wiszniewska M., Mniejszości narodowe i etniczne w polityce chorwackiej po roku 1995, „Prace Komisji Środkowoeuropejskiej PAU”, red. J. Machnik, I. Stawowy-Kawka, t. 21, Kraków 2013.

Škiljan F., Identitet Srba u Hrvatskoj, „Politička misao” 2014, nr 2, hrcak.srce.hr/file/186217 (dostęp: 24 IX 2016).

Palczyński T., Typy tożsamości kulturowej a procesy globalizacji, w: Władza, naród, tożsamość. Studia dedykowane Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi, red. K. Gorlach, M. Niezgoda, Z. Seręga, Kraków 2004.

Zdrodowska M., Sami o sobie – strategie kształtowania tożsamości w programach telewizyjnych dla mniejszości narodowych i etnicznych, w: Pejzaże tożsamości. Teoria i empiria w perspektywie interdyscyplinarnej, red. E. Litak, R. Furman, H. Bożek, Kraków 2011.

Artykuły prasowe

21. *Draš ković V.*, Poskidati Kape i Ćutati, „Borba” 1991, w: Vukovarska tragedija 1991 u mreži propagandnih laži i oružane moći JNA, red. S. Biserko, t. 1, Beograd 2007.